

КУЛТУРИ

Във всяка култура човекът открива

и доказва една нова сила - силата да изгради

свой собствен свят, един идеален свят

Ернст Касирер

Културите разкриват разнообразието на историческите форми на живот. Култури ние наричаме въплъстените в социалната история образци на поведение, вярвания, ценности, идеи, форми на организация на труда, видове управление на обществото. С други думи културите са относителни исторически цялостности, изразяващи различни типове начин на живот на хората. В сравнението между различните култури ние виждаме както тенденциите на историческите изменения, така и жизненото многообразие на човешкото съществуване.

1. Архаика

Това е предисторията или праисторията на човечеството. Без да се впускаме в подробности, ще кажем, че тази праистория започва преди 3 - 2 1/2 млн. години назад от нашето време. Но едва при последния ледников период, т.е. преди около 20 000 години, човешкото същество е започнало да излиза от лоното на природата, създавайки една втора природа - културата. Тогава хората са започнали да живеят в построени от тях жилища, да използват оръдия на труда и, което е може би най-важно, да овладяват

стихията на огъня, т.е. онази природна стихия, в която е съчетано всичко нужно за човека - защитата от враждебните сили (дивите хищници се боят от огън, от огъня се бои и бяга студът) и преобразуването - изпепеляването, превръщането на суровата животинска плът в храна, както и променянето на веществата в нови, нужни за човека форми.

Праисторическото, архаично съществуване е затова все още единство на човешкото с природното, което се вижда в множество неща.

Най-напред това единство проличава в ценността, която оцеляването има за хората. Човекът се стреми да се съхрани

като род и всички индивидуални стремежи са подчинени на тази висша цел. Ето защо може да има "излишни" деца, защото изхранването е природна необходимост.

Природността на човека проличава и в култа към предците, към прародителите. Най-силната връзка е тази на родовата кръв, а не на абстрактна културна близост (възгледи, вкусове и т.н.). Затова прародителите са тотемни - свещени култови същества, които са дотолкова природни, че понякога се отъждествяват с животни или растения.

Едва с обособяване на семейството в природната връзка се прокрадват и културни противоположности. Мъжът, жената и детето са природно обвързани, но от техните природни различия започват и културни разлики - различно е тяхното участие в разделението на труда. Мъжът е ловец, а жената събира плодове и растения.

Природната обвързаност се чувства и при наказанието. Престъплението се пренася от индивида към рода, отмъщението - също. Индивидът дотолкова е сраснат с рода, че вината и заслугата лесно се пренасят от едното към другото.

И накрая, връзката с природата се чувства в голямото значение, което се придава на различните гранични точки в израстването и остаряването на човека. Раждането, преходът на юношата в мъж, остаряването и смъртта са не само ориентир в

биографията на всеки, но и извечно ценни, природни етапи. Юношите трябва да покажат истински природни качества — сила, ловкост, гъвкавост и т.н. за да станат мъже в ритуала на инициацията. Едва след като са преодолели едно от природните си времена - детството, младите хора могат да се чувстват като зрелите мъже и да носят с достоинство името си. Затова често срещана практика е след инициацията, след младенческия подвиг извършителят да получава ново име.

2. Античност

Друга важна културна епоха е античността, т.е. времето на културата на Древна Гърция и Древен Рим. Тук ще споменем само някои черти на класическата античност, т.е. на времето между VI и V в.пр.н.е.

Емблема на античността е класическият полис. Полисът е град-държава, заедно с неговите близки околности.

Демократичното устройство на класическото антично общество се основава върху равенство на хората пред закона, върху, свободата на словото и равноправното участие в управлението на всички граждани. Пред закона не са равноправни само робите и чуждите народи - варварите. Спрямо тях е разрешено неограничено господство. Те нямат право да участват в управлението. За тях няма и свобода на словото. Това особено важи за варварите, които са чужди за древните гърци не поради различаващата се от тях раса или племенни белези, а поради това, че не владеят гръцки език (оттук и названието им "варвари" - от неразбираемостта за гърците бърборене на чужденците). За да си елин е задължително да знаеш езика и да съблюдаваш гръцките нрави и традиции.

Полисът е образец за подражание. Микрокосмосът (организираният живот в града) е модел за всяка организираност, закон, хармония. Образец дори за големия, световен космос.

За гърците подражанието е отличителна способност на човека. Имитацията, мимезисът, научава хората на най-важни умения. Демокрит твърди, че ние, хората, сме ученици на паяка в тъкането, на лястовиците в построяването на жилища и на славеите

в пеенето. За Платон светът на материалните вещи подражава на идеите. Той е свят копие. Художниците пък подражават на вещите. Това е подражание на подражанието. Което за Платон е бягство от истината, а за Аристотел - определен белег на изкуството. Но най-много се подражава на митовете. Те са божествени, най-истински за човека поуки.

3. Средновековие

Тази културна епоха обхваща европейската история между VI и XIV в. За хората от Ренесанса, които въвеждат термина "Средновековие", това е времето между античността и тяхната собствена епоха. Но и без сами да са боравели с този термин, хората от Средновековието също схващат своето време като "срединно време". За тях то е времето между появата на Христос и очаквания от всички Страшен съд. Защото за вярващия земната история няма свой земен смисъл. Нейният смисъл е предопределен от Бога. И тъй като Бог дава пример за подражание на хората не директно, а чрез Бого-човека Христос, животът на Исус става център за осмисляне на нашия тукашен път. Раждането му, разпъването му на кръста, възнесението на небето и второто пришествие стават координати на иначе хаотичния и случаен човешки живот. Светската история (историята на света) се осмисля чрез "вместване" в Свещената, божествената история. Ето защо в VII и VIII в. от н.е. се налага единно отчитане (хронология) на времето за човечеството. Времето се разделя на време преди и време след Христа.

Може би точно това "вписване" на земното съществуване в противоположното му божествено битие превръща средно-вековната култура в култура на контраста.

Христос е символът на този контраст - той е Бог, но и човек. Човекът живее в контраста на греховното и праведно поведение, благодарение на които той постоянно е разпънат между рая и ада. Контрастно, противоположно е отношението плът и дух, земно-небесно, посоките на доброто и лошото (едното нагоре, другото надолу, към ада), контраст е самият Христов кръст - кръстосването под прав ъгъл. Този контраст носи в себе си особено напрежение. Противоположностите не само не могат една без друга, но те са и силно неравностойни. Едната е от Бога, другата е от Сатаната. Такъв модел на контраст, различаване в постоянно отношение към противоположността, е йерархията. Средновековната култура е въплъщение на йерархичността на битието. Растенията са по-низши от животните, те от ангелите, а всички заедно от Бога. В обществото пък йерархично са подредени съсловията. Най-високо са църковните дейци (молещите се), следват рицарите (военно-земеделската аристокрация), които воюват, защитавайки

християнските добродетели, и накрая са земеделците, които хранят всички. Вярно е, че по начина си на действие и предназначение-ето си в обществото тези групи хора са противоположни. Но тяхната йерархия е йерархията на свързаните противоположности. Без тези, които хранят всички (хранителите) никой не би могъл да съществува, тъй както и без Бог, който е абсолютната противоположност на всичко земно, не би бил създаден светът.

4. Ренесанс

Времето между XIV и XVI в. от историята на Италия се нарича култура на Ренесанса (Възраждането).

Първата характерна черта на ренесансовата култура е скъсването със средновековната йерархия на божествените и земни чинове и рангове. Това най-напред става в постепенното приближаване на човека към Бога. На мястото на хората-сенки, аскетичните образи на светците по иконите, се появяват кра-сиви хора и лица, същества, гордеещи се с телата, с красивата си плът. Това са сякаш хора-богове, образ колкото античен и езически, толкова и със съзнание за новата позиция на човека в света - човекът, приближаващ се с делата и могъществото си на творец до божествата. Човекът е уподобяван на Бога. Той е ваятел, художник на собствения си живот. Той има претенции, че може да създава светове, да поправя даже Божиите неуспехи в строителството на света. Напр. Рафаел имал навика да казва, че художникът е длъжен да изобразява нещата не такива, каквито ги е създала природата, а каквито е била длъжна да ги създаде. Човекът е това, което сам успее да се направи, а не онова, което е наследил - "благородна" кръв, имоти, статус.

Човекът е ценност сам по себе си. Това е същината на хуманизма на Възраждането.

Вярно е, че чрез теорията на Коперник сякаш се нанася удар върху човешкото самочувствие. Защото според тази теория не човешката обител - Земята, е център на Вселената, а обратно - Земята се върти около Слънцето, заедно с много други планети. Но човекът въплъщава по друг начин центъра, централното си положение в света. Той е творец, индивидуалност. Не на външни причини се дължи просперитетът на човечеството, а на човешкото умение, на личните качества.

5. Просвещение

XVIII в. носи името Просвещение.

Имената на Френсис Бейкън и Рене Декарт са жалони на Новото време. То е "ново", защото налага светогледа на активния човек, имащ самочувствие поради създаденото и спечеленото в труда благо и богатство. Най-очевидният признак на този светоглед е култът към разума. От една страна на разума, който управлява икономическите дела. Това е разумът на точните сметки, на изчисленията на приходите и разходите при производството, воденето на счетоводните дела, което Макс Вебер назова една от причините за просперитета на западните цивилизации.

Математическият метод и изчисленията стават не само неизбежни за точни науки като механиката, астрономията, експерименталната физика, но са необходими и за организирането на обществените дела. Всеки труд, всеки продукт, стока, услуга се измерват, изчисляват посредством парите - общият еквивалент, мяра на дейностите. Без рационално пресмятане на времето е невъзможна никаква съвместна дейност, координиране на хората в производството. Днешният човек като никога досега се нуждае от точно измерване на времето. Фактът, че от края на XVII в. се разпространява най-демократичното и евтино средство за измерване на времето - джобният часовник, го улеснява в тази нужда неимоверно. Рационалното пресмятане, числата пронизват всяка проява на хората.

На второ място, култът към разума е възвеличаване на науката, започващо с Фр. Бейкън и Декарт. Благодарение на науката човек увеличава властта си над природата, овладява причинно-следствените й закономерности. За разума няма граници, няма недостъпни неща. Обозрими са всички области от живия, неживия и духовен свят. Плод на тази обозримост е създадената първа енциклопедия от Дидро и Даламбер, съдържаща знание от всички области. За разумът няма граници, защото и самата природа е разумна. Между нас и природата има предопределена хармония, основаваща се на разумното ни устройство. Разбира се гарант на тази хармония е Бог, който за Лайбниц създава "най-добрия от всички възможни светове".

И накрая, разумността пронизва и човешкото общество. В него господстват законите, договореността между хората за общополезното, общовалидното. Обществото е един вид разумно съгласие по принципите на съвместното живеене. Но нещо повече, това

съгласие е възможно, защото по природа хората са еднакво разумни, т.е. равни. Новото време постепенно съкрушава всички природни, свещени и социални йерархии, привилегии и неравенства в света.

Затова Просвещението е образование, светлина, просвещаване на ума с достъпни за всекиго знания.

6. Романтизъм

На границата на XVIII и XIX в. се оформя културата на романтизма. Нейни представители са Новалис и Лудвиг Тик в Германия, Виктор Юго във Франция и Джордж Байрон в Англия.

Романтиците се отнасят иронично към култа спрямо разума, характерен за Просвещението. На него романтиците противопоставят живота, творчеството, чувството. Разумът за тях остава винаги едностранчив, абстрактен. Той уравнива хората, пропуска тяхната уникалност. Романтизмът е копнеж по богат на личности и чужд на механиката и марионетките свят.

Затова се величае поезията. Тя не дава знание, а споделя чувства в една изящна форма, която само финесът на богатата личност може да постигне. Поетическото творчество не подражава на абстрактни правила, то следва живия порив на чувството.

Романтиците не вярват в безкрайната познавателна мощ на разума, те ценят тайната. Тях ги очарова невидимото, скритото, магическото.

7. Постмодерната съвременност

Може ли настоящето да не е нито модерно, нито демодирано, а да е пост-модерно? Но точно така се нарича времето от 70-те години до днес.

През 1969 и 1975 г. в САЩ се появяват две статии, едната на Л. Фидлер за литературата и другата на Ч. Дженкс за новата архитектура. И в двете статии се използва понятието "пост-модерн" или пост-модерно общество.

Литературният критик твърди, че вече е невъзможна йерархията между низш и висш литературен стил. Масовото е четиво и за интелектуалци, а елитарното се съобразява и с масовия вкус.

Теоретикът на архитектурата пък твърди, че времето на модерната архитектура, възникнала през 20-те години на XX в., е отминало. За модернизма в архитектурата са характерни построените по индустриален начин жилищни и административни сгради, в които доминират еднакви утилитарни елементи, липсват красиви детайли и влияние както на националния, така и на индивидуалния вкус. Архитектурата на стила модерн уподобява сградите на фабрики и болници. На този стил пост-модерната архитектура противопоставя съчетанието от уни-версални и местни вкусове, индустриално произведени еднакви елементи и форма, съобразена с индивидуалността на обитателите.

В постмодерната култура самото смесване е стил.

Френският философ Жан-Франсоа Лиотар, един от теоретиките на постмодерната култура, пише по този повод: "Хората слушат реге, гледат уестърни, обядват със сандвичите на "Макдоналдс" и вечерят със специалитетите на областта, в която живеят, употребяват парижки парфюми в Токио и носят "ретро" дрехи в Хонконг."

Как всъщност да си обясним това? Някои учени, посочвайки факта, че думата "пост-модерно общество" е произлязла в САЩ, считат, че това не е случайно. За тях то е следствие от факта, че самата американска култура е етническа смесица от стар европейски аристократизъм и африканска чувствителност, южноамериканска мизерия, модерна индустрия и разточително богатство.

Други пък намират, че това е победа на потребителския тип общество, на мащабната

модерна индустрия, защото този коктейл от поднасяни без особен ред и връзка "съставки" на различни култури напомня начина, по който безразборно се сменят опаковките в рекламите, а и върху самите стоки, тъй като на купувача му омръзва еднообразието. По същия начин колажът (натрупани хаотично късове от реалността - предмете-ти, явления, - превърнати по този начин в жанр на изкуството) ни се натрапва от телевизионния екран с липсата на подредба и смисъл в следването на предаванията по многобройните ка-нали. Зрителят попада от спортно състезание на еротичен филм, а след него на концерт на Лондонската филхармония. Сякаш не той избира, а тези късове култура го избират.

Американският учен Алвин Тофлър вижда тук белег на нап-редващото ново общество на бъдещето, което е общество с промишленост на многообразието. Ако преди няколко десетки години в произвежданите стоки господстваше стандарта, ма-совите модели облекла, домашни машини, автомобили, то новата култура се обръща към уникалните потребности на раз-личните клиенти.

Постмодерната култура е съзнателно смесване, объркване на нещата, съзнателно предизвикване на хаос, безпорядък. Тя действително е колаж, сбор от най-различни по природа фраг-менти - на класическо и свръхмодерно, на елитарно, луксозно и мизерно (както демонстративно еkleктичната и предизвика-телна дреха на пънк-модата), на възвишено и грозно, детско и възрастно, мъжко и женско и т.н.

Като игра с културата постмодерността е също култура, но на ироничното, на лекия присмех и понякога дори сарказъм.

